

המשפחה הגרעינית

| מחשבות קורונה | מתן בורד

המושג "משפחה גרעינית" הפך בעקבות משבר הקורונה לביטוי שגור בקרב הפוליטיקאים והפקידים האחראים על ניהול המשבר. עובדה זו בלטה ביתר שאת סביב סדר פסח תש"פ, כאשר מספר החיפושים של המונח בגוגל שבר שיא חדש בעקבות הדיונים בממשלה ובתקשורת על הגבלות התנועה שיחולו במהלך החג. בנאומו מבית ראש הממשלה בירושלים, שבו שהה כבידוד לאחר שאחת היועצות שלו אובחנה כחולה בקורונה, הצהיר בנימין נתניהו כי "לא תהיה התקהלות של יותר משני אנשים שאינם מאותה משפחה גרעינית", וכי "חופה וקידושין [ייערכו] בחוג המשפחה הגרעינית, בלי אורחים ומוזמנים". בעניין ליל הסדר פנה נתניהו ישירות לאזרחי ישראל, ביקש "שתקיימו אותו רק במסגרת המשפחה הגרעינית שגרה איתכם בבית" והדגיש כי "רק מי שמשתייך לתא המשפחתי המצומצם בבית ישתתף בסדר". הקושי לקיים את הדרישות הללו זכה להכרה בנאום עצמו ("אני יודע כמה זה קשה וגם מבקש שתפעלו בדיוק בהתאם להוראה הזאת"), אך גם בהפרת הכללים הן על ידי נתניהו עצמו – שאירח לליל הסדר את בנו אבנר ואת בת זוגו, הגרים בדירה נפרדת – והן על ידי נשיא המדינה ראובן ריבלין, שאירח את בתו ומשפחתה שאינן חיות עימו.

עלייתה של המשפחה הגרעינית לכותרות בד בבד עם יישום מדיניות הבידוד והסגר מהווה ביטוי לתופעה רחבה יותר: ההסתמכות של ממשלת ישראל על המשפחה הגרעינית לניהול מדיניותה החברתית בתקופת המשבר. מובן שהסתמכות זו לא התחילה עם הווירוס; היא ממשיכה מדיניות תאצ'ריסטית שמקדמות ממשלות ישראל השונות, בעיקר מאז כהונתו של נתניהו כשר האוצר בממשלת שרון בשנים 2003–2005.¹ הפעם הקודמת שבה ניכרה עלייה דומה בשימוש במושג במנוע החיפוש של גוגל הייתה בשנת 2004, כשנתניהו הוביל שינויים מבניים מרחיקי לכת בכלכלה הישראלית, וביניהם קיצוצים נרחבים בתקציבי הרווחה.²

השוואה בינלאומית מעלה כי גם בתקופת משבר הקורונה ניהלה ממשלת ישראל מדיניות כלכלית מצמצמת ביותר,³ שמנתקת את המשפחות ה"גרעיניות" ממערכות תמיכה רחבות יותר, ובמיוחד – לאור הסיכון הגבוה שהמגפה מציבה לבני 60 ומעלה – מהסבתות והסבים, שבשביל רבים במעמדות העובדים בישראל הפכו בשנים האחרונות לתמיכה חלופית למדינת הרווחה המצטמקת.⁴ העובדה שמשפחה גרעינית מתפקדת הפכה במהלך המשבר לתנאי הכרחי להישרדות החריפה את הפערים הקיימים ממילא על רקע מעמד, מגדר, אזרחות, נטייה מינית ועוד. בנוסף, הפלת עול ההתמודדות היומיומית עם המשבר על המשפחה הגרעינית מחריפה את התלות בה, וההכרח להישאר חלק מהמבנה המשפחתי יוצר לחצים שרבים אינם יכולים לעמוד בהם.⁵ אפשר לשים לב גם לבלבול בין המושגים "משק בית" ו"משפחה גרעינית": לא כל מי שחיים תחת קורת גג אחת שייכים בהכרח לאותה משפחה (גרעינית או לא), וההתייחסות לשני

המושגים כבני החלפה מסמנת בפועל את מי שחיים יחד בלי להיות בני אותה משפחה גרעינית כחורגים מהנורמה.

אלא שראיית המשפחה – ובוודאי "המשפחה הגרעינית" – כמוסד המהווה בסיס לחברה כולה לא הייתה תמיד מובנת מאליה. בשנים שאחרי מלחמת העולם הראשונה ראו חוגים מסוימים (חלקם מרכזיים למדי) בציונות וביישוב היהודי במדינת ישראל את המשפחה בכלל, ואת המשפחה הגרעינית בפרט, כשריד לעולם הישן, הגלותי, המסורתי והבורגני שיש להחריב כדי לבנות עולם ועם חדשים ושוויוניים. מנחם אלקינד, ממנהיגי גדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור, כתב בדין וחשבון שהוציא לחברי הגדוד לקראת המועצה השנתית בראש השנה תרפ"ו על הצורך ב"הריסת ההווי הבורגני והיסודות הכלכליים והפסיכולוגיים של התרבות הקפיטליסטית, ביטול היסוד הכלכלי של המשפחה, שחרור האישה מטיפול בילדיה ומשירות בעלה, הכנסת האישה לעבודה פרודוקטיבית, הרס המשפחה בתור תא תרבותי-יסודי של החברה, האמנציפציה של האישה, הקטנת מקום המשפחה והגבלתה בתחומים הארוטיים".⁶

אלקינד, כמו רבים נוספים בשנות העשרים שהיו שותפים בגרסה זו או אחרת לביקורתו על מוסד המשפחה, לא השתמש במושג "משפחה גרעינית", שנהגה ככל הנראה בשנות העשרים אך נכנס לשימוש רחב רק בעידן הגרעיני שאחרי מלחמת העולם השנייה.⁷ ואולם קל לזהות בהתייחסות של אלקינד אל "המשפחה בתור תא תרבותי-יסודי של החברה" את הקריאה למאבק נגד המודל המשפחתי הבורגני האירופי, שהפך להגמוני כבר במאה התשע-עשרה. בהקשר זה יש לבחון את ההיסטוריה של אימוץ המודל המשפחתי הבורגני בחברה היהודית. ההיסטוריון דוד ביאל הראה כי המשפחה ניצבה במרכז הביקורת המשכילית על היהדות המסורתית באירופה במאה התשע-עשרה. ביקורת זו הובילה לדרישה לזנוח נורמות כמו נישואי ילדים ושידוך, ולשנות את חלוקת העבודה המגדרית כך שתדמה יותר למודל הבורגני של גבר העובד בשכר מחוץ לבית ואישה שנותרת בבית ומטפלת בבני המשפחה ללא שכר.⁸ התפתחויות דומות חלו באזורים שנכנסו למעגל ההשפעה האירופי באותה תקופה, עם התרחבות הקולוניאליזם במזרח התיכון, בצפון אפריקה, ביבשת אמריקה ועוד.

פחות משנה חלפה בין כתיבת הדברים של אלקינד ובין קריסת גדוד העבודה על רקע המשבר הכלכלי של 1926–1927. יחד איתו קרסה גם התפיסה שלפיה הקולוניזציה הציונית של הארץ יכולה להתבסס על קומונה ארצית – ברוח הסוציאליזם הרדיקלי שהתקיים כברית המועצות ובתנועות קומוניסטיות במדינות אחרות באירופה בראשית שנות העשרים – שתאפשר לכל היהודים חסרי ההון והתמיכה המשפחתית שיגיעו לארץ להתבסס ולשגשג בה. חולשת התנועה הציונית בכלל, ומוסדות תנועת העבודה בראשיתה בפרט, הביאה להגירה שלילית נרחבת מהיישוב העברי. מי שנתרו בארץ נאלצו למצוא לעצמם פתרונות אינדיבידואליים, וכחלק מכך התגבש הקונצנזוס ביישוב סביב "המשפחה בתור תא תרבותי-יסודי של החברה".⁹ הדבר נכון גם לתנועת העבודה הציונית, שעם חבריה נמנו בסוף תקופת המנדט כ-40% מהיהודים בארץ ישראל. כך, ב-1940 הוגדרו 11% בלבד מחברות ההסתדרות הנשואות כ"עובדות", כלומר כמי שמקבלות משכורת לפרנסתן ולפרנסת משפחתן, לעומת 70.3% שהוגדרו כ"נשי עובדים"

(או "נשי חברים") ועבדו כעקרות בית ללא שכר.¹⁰ בתנאים של פלסטין המנדטורית הייתה משמעותה של החלוקה הזאת מרחיקת לכת מבחינת התלות של נשים בבעליהן – לא רק לצורכי פרנסה אלא גם לשם קבלת זכויות כמו ביטוח רפואי, ואפילו זכות הצבעה למוסדות ההסתדרות. מוסדות אלה ניסו כמיטב יכולתם לכוון את היחסים בתוך משפחותיהם של חברי ההסתדרות "ברוח ערכי תנועת העבודה", אך עם זאת לא ערערו עוד על התפיסה שהמשפחה היא המוסד הבסיסי שדרכו צריכה להתנהל המדיניות החברתית. יתרה מזו, תנועת העבודה אף קידמה מודל מסוים של יחסים משפחתיים שהמשפחה הגרעינית עומדת במרכזה, כאחד מהכלים לביסוס ההגמוניה שלה ולסימון אחרים – בעיקר ממוצא מזרחי – כמי שחורגים מהנורמה ולכן נחותים ודורשים חסות ותיקון.¹¹

תה רב זרם במסדרונות הוועד הפועל מאז שנות העשרים של המאה הקודמת. החברה הישראלית לבשה ופשטה צורה, וכך גם האידיאולוגיה הכלכלית השלטת, ועימה התפקיד שהוקצה למשפחה בניהול המדיניות החברתית בישראל. עם זאת, וכפי שהראה גם משבר הקורונה, ההכרעה שהתקבלה בפועל כבר בסוף שנות העשרים – לראות במשפחה את הגרעין שממנו צומחת החברה הישראלית, כמו גם את המוסד העיקרי המתווך בין התושבים לרשויות – מלווה אותנו עד היום. רבים מאיתנו חשו בחודשים האחרונים כי המשפחה הגרעינית היא נקודת המשען היסודית ביותר במשבר הנוכחי, אך לרבות ורבים אחרים המשפחה היא-היא המשבר שיש לשרוד, והאילוץ להסתמך עליה בלבד הוא קשה, לעיתים קשה מנשוא. כחלק מהמחשבות על "אסטרטגיית היציאה" במובנה הרחב – דהיינו כיצד ייראה העולם שאחרי המשבר – ראוי להקדיש גם מחשבה יתרה לביקורת מושג המשפחה הגרעינית, על מרכיביה הדכאניים כשלעצמם, כמו גם על חלקה בהתנערות של המדינה מאחריותה לרווחת תושביה.

הערות

1. על ה"אינדיבידואליזם מבוסס-המשפחה" שמאפיין את המדיניות החברתית בבריטניה מאז מרגרט תאצ'ר ראו Florence Sutcliffe-Braithwaite, "Neo-Liberalism and Morality in the Making of Thatcherite Social Policy", *The Historical Journal* 55 (2) (2012): 497–520.

2. לכתבה שסיכמה את כהונת נתניהו כשר האוצר ראו תניגולדשטיין ועידו אפרתי, "בנימין נתניהו: רפורמטור והמפריט הלאומי", *ynet*, 7.8.2005, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3123846,00.html>.

3. ראו למשל נוגה דגן-בוגזלו (מנכ"ל מרכז אדוה), "משבר הקורונה: הממשלות בעולם מבינות שחייבים להתערב, בישראל זורקים פירוורים", שיחה מקומית, 24.3.2020, <https://www.mekomit.co.il/ps/99784>.

4. Nitza Berkovitch and Shlomit Manor, "Grandmothers Providing Childcare: Between Familism and Neoliberalism", paper presented in the conference Matricentric Feminism: Theory, Activism, Politics, Practice and Representation", 2–4 May 2018, Syracuse University, Florence, Italy.

5. ראו למשל: יונתן גופר, "אלימות במשפחה היא תופעת הלוואי האיומה של משבר הקורונה", הארץ, 8.4.2020, [haaretz.co.il/wellbeing/health-blogs/medicine/yonatangoffer/BLOG-1.8751145](https://www.haaretz.co.il/wellbeing/health-blogs/medicine/yonatangoffer/BLOG-1.8751145).
6. מובא אצל דבורה ברנשטיין, אשה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1987), 54.
7. באנגלית, השימוש הידוע הראשון במושג הוא מ-1924. ראו: Oxford English Dictionary, "nuclear family".
8. דוד ביאל, ארוס והיהודים (תל אביב: עם עובד, 1994), 196-267.
9. Matan Boord, "Creating the Labor-Zionist Family: Masculinity, Sexuality and Marriage in Mandate Palestine", *Jewish Social Studies*, 22(3) (2017), 38-67.
10. ב. גיל, "המבנה הדמוגרפי של ההסתדרות", בתוך הרצל ברגר, ראובן ברקת ושלמה דרך (עורכים). בשנת השלושים: סקירות וסיכומים תרפ"א תשי"א (ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל: הועד הפועל, 1951), 29.
11. Matan Boord, "Fatherhood in Labor Zionist Children's Literature: Space, Masculinity and Hegemony in Mandate Palestine", *Gender&History* (forthcoming, 2020).

